

A Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata és a nyelvi genocídium

A Kanizsai Írótábor tanácskozásának a címe egy kérdés volt: Gyilkosok közt élünk? A válasz, sajnos, igen. Kain óta. Ami persze nem menti fel sem Kaint, sem követőit.

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát mindenki ismeri és elvileg nyilván mindenki egyetért a benne foglaltakkal, bár a világ jelenlegi helyzete ezt a feltevést nem támasztja alá. A nyelvi jogok tekintetében hasonló a helyzet vagy még rosszabb, ugyanis a Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát az ENSZ tagállamai közül is igen kevesen ratifikálták, holott kilenc év telt el azóta, hogy a barcelonai világkonferencián aláírták, amelyen részt vett az UNESCO és egy egész sor emberi jogi és kisebbségi jogi szervezet képviselője és a Nemzetközi P.E.N. Club több mint száz központjának a küldötte. A Magyar P.E.N. Club nevében, úgymint a dokumentumot előkészítő Nyelvi Jogi és Fordítási Bizottság és a Nyilatkozat további sorsával foglalkozó tudományos bizottság tagja, én írtam alá. 1992-ben már megszületett a Regionális és Kisebbségi Nyelvek Chartája, a barcelonai Nyilatkozat azonban minden eddiginél szélesebb körű törvénytervezet. Nemcsak azt mondja ki, amit Kosztolányi már 1930-ban leírt „A magyar nyelv helye a földgolyón” című esszéjében, hogy minden nyelv egyenlő, hanem azt is, hogy függetlenül a nyelvet beszélők lélekszámától, a nyelv kodifikáltságától, függetlenül attól, hogy egy állam hivatalos nyelve-e vagy egy kisebbségé, minden nyelv egyenlő, s hogy a nyelvi jogok egyidejűleg egyéni és kollektív jogok. A Nyilatkozat kimondja, hogy mindenkinek joga van az anyanyelvén történő oktatáshoz az óvodától az egyetemig, saját nyelvén részesülhet a tömegkommunikáció nyújtotta előnyökből, veheti igénybe az egészségügy, az igazságszolgáltatás és a közigazgatás szolgáltatásait, de még a kereskedelmi forgalomba kerülő termékek használati utasításait is saját nyelvén kell megkapnia. Mindenkinek joga van hozzá, hogy saját nevét saját nyelvének szabályai szerint írja és minden nemzetnek és nemzetiiségnek joga van hozzá, hogy saját nevét és saját földrajzi neveit használja.

A Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata tehát csupa magától értetődő jogot tartalmaz, mégis számtalan nyelv halt ki a történelem kezdetei óta és napjainkban is a nagy nyelvek hegemoniája, a homogenizálódás, az asszimiláció fenyeget számos nyelvet illetve nyelvi közösséget. 1990-ben részt vettem a Nemzetközi Fordítószövetség (F.I.T.) Belgrádban megtartott világkongresszusán, s után beválasztottak a tizenhét tagú vezetőségbe, a záróülésem a következő határozati javaslatot terjesztettem elő:

Mi, fordítók, akik ismerünk, ennél fogva meg tudunk becsülni más nyelveket is, nemcsak a magunkét, támogatjuk a nemzeti kisebbségek anyanyelvének szabad használatát a világ minden országában. Hisszük, hogy nincsenek magasabbrendű és alacsonyabbrendű nyelvek, hisszük, hogy minden nyelv az emberiség közös kincse, és hogy mindannyian felelősek vagyunk fennmaradásukért. Az anyanyelv megőrzése ne legyen hőstett, hiszen ez az őstől örökölt kultúrával való azonosulás természetes módja, az emberi élet nélkülözhetetlen feltétele.

A határozati javaslatot a kongresszus egyhangúlag elfogadta, de mivel úgy láttam, hogy nem sok változás történt ezen a téren, a Magyar P.E.N. Club 1997-es regionális konferenciáján előterjesztettem egy azonos tartalmú javaslatot, amelyet aztán továbbvittünk a Nemzetközi P.E.N. Club 1998-ban Helsinkiben megrendezett világkongresszusára, kiegészítve azzal a javaslatommal, amelyet már Barcelonában elmondtam két évvel korábban, miszerint az UNESCO nyilvánítsa A Nyelvek Napjává június 6-át, azt a napot, amikor a Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát aláírtuk. A helsinki kongresszus elfogadta, majd továbbította a határozatot s az UNESCO egy vagy két év múlva megalkotta Az Anyanyelv Napját. An hiszem, nem kell hosszasan magyaráznom, hogy nem erről volt szó. Az, hogy saját anyanyelvünket becsüljük, az természetes. Hogy a mások nyelvét, mindenkiét, tiszteletben kell tartanunk, erre akartam felhívni a figyelmet akárcsak néhány évvel korábban, Fulbright-vendégprofesszorsá-

gom idején Amerikában, amikor felkértek, hogy mondjak egy rövid beszédet pünkösdkor a presbitériánus templomban. Nagyjából a következőket mondtam:

„És mikor a pünkösöd napja eljött, az apostolok megtelének Szent Lélekkel és kezdének szólni más nyelveken... Minekutána... egybegyüle a sokaság és megzavarodék, mivelhogy mindegyik a maga nyelvén hallá őket szólni... az Istennek nagyságos dolgairól. (Apostolok cselekedetei, 2: 1-11)

Isten csodát tett. Képesé tette az apostolokat arra, hogy más nyelveken szóljanak, hogy a jelenlévők, minden nép közül, melyek az ég alatt vannak, megértsék őket. Isten fordítva is tehette volna a csodát: úgy, hogy az apostolok a saját nyelvükön beszélnek, és mégis mindenki megérti őket. De Isten nem így tett. Azt akarta, hogy az ő nagyságos dolgairól mindenki azon a nyelven halljon, amelyben született, mint Károly Gáspár mondja, az anyanyelvén. Isten megtisztelte az embert, saját teremtményét azzal, hogy megmutatta, hogy minden nyelv, minden nép nyelve, amelyek az ég alatt vannak, egyformán fontos, hiszen a nyelv egyedül az ember képessége és a nyelvek végtelen változatossága a teremtés végtelen változatosságát gazdagítja. Egyik nyelv a másiktól nemcsak szavaiban, nemcsak szerkezetében különbözik, minden nyelv a világ megismerésének és kifejezésének sajátos módja.

Ma, amikor faji vagy etnikai hovatartozásuk, vallásuk vagy anyanyelvük miatt kínoznak és gyilkolnak embereket, gondoljunk a pünkösdi csodára és imádkozzunk és dolgozzunk minden nemzet és nemzeti kisebbség anyanyelvének szabad használatáért, léteben és méltóságában fenyegetett minden nép fennmaradásáért.

Tove Skutnabb-Kangas finnországi svéd születésű, Dániában élő nyelvész, a szociolingvisztika nemzetközi tekintélye egy majdnem nyolcszáz oldalas könyvet publikált 2000-ben *Linguistic Genocide in Education - or Worldwide Diversity and Human Rights?*, azaz *Nyelvi genocídium az oktatásban, avagy az egész világra kiterjedő diverzitás és emberi jogok?* címmel. Szándékosan nem fordítottam globálisnak a worldwide kifejezést, hiszen a globalizálás eleve ellensége a diverzitásnak, amelyet a jeles nyelvész a szintén fenyegetett biodiverzitással állít párhuzamba. Ahogy az élőlények közt vannak kiveszőfélben levő, veszélyeztetett és nem veszélyeztetett fajok, ugyanígy osztályozhatjuk a nyelveket is. És ha egy nyelv kihal, vele együtt kihal a nép is, amely létrehozta és kihal nemcsak egy hang a nyelvek sokszólamú kórusából, hanem a világ megragadásának egyik lehetséges módja is.

Hadd idézzem, mint már többször, több nyelven megtettem, Kányádi Sándor Újságolvasás közben című versét:

*társaságok egyesületek
sőt akadémiák alakulnak
fognak össze egy-egy
kiveszőfélben lévő
fű fa virág sőt rovar
védelmére
szeretnék azok a füvek
fák virágok madarak
sőt rovarok
családjába tartozni*

Hubay Miklós néhány évvel ezelőtt írt Elnémulás című drámáját friuli nyelven előbb mutatták be, mint magyarul, nem véletlenül. A dráma főhőse egy fiatal nő, egy nyelv - egy nép - utolsó túlélője, akit a börtönben felkeres egy fiatal pap, hogy mielőtt kivégzik, még tanulmányozhassa a nyelvét. Amikor megtudja, hogy a nő terhes (akit a renegát, népét és nyelvét megtagadó börtönőr erőszakolt meg), a nemzetközi közvéleményhez fordul, hogy a római jog alapján semmisítsék meg a várandós anya halálos ítéletét. Akciójával azonban csak azt éri el, hogy a nőn művi abortuszt hajtanak végre; így aztán már nincs jogi akadálya a kivégzésnek.

A nyelv, a magunké és a másoké gyakori téma a magyar irodalomban. Nemcsak anyanyelvünk dicsérete Sylvester Jánostól Faludy Györgyig, nemcsak védelme Kosztolányitól Illyésig, Bajor Andorig, amikor persze a magyar nyelv egyben más nyelvek metaforája, hanem fordítva is: Jékely Zoltán kurdokról, Csanádi Imre észtekről, Kormos István katalánokról, Farkas Árpád lipovánokról szóló verse a hasonló történelmi helyzetben élő népeknek szóló tiszteletadás és rejtett önvallomás egyidejűleg.

Vannak, akik nem szeretik az ilyen erős kifejezést, mint nyelvi genocídium, mondja Tove Skutnabb-Kangas, ugyanakkor nem tiltakoznak a nyelvhalál kifejezés ellen, ami pedig ugyanaz, csak nem mutat rá az elkövetőre, kamuflálja, elkeni a tény, hogy egy nyelv nem magától hal ki, hanem pusztulásba taszítják, akkor is, ha látszólag nem történik erőszak. Kovács István Beolvasztás című verse pontos diagnózisa ennek a folyamatnak:

Előbb a regölést
 aztán a regét
 Előbb a földet
 aztán az otthont
 Előbb az iskolát
 aztán a nyelvet
 Előbb a fejfát
 aztán a hitet
 Előbb a jövőt
 aztán a múltat
 és
 mindezt
 egyszerre:
 jelenidőben.

És végül hadd idézzem a magát prófétáktól származta-
 tó Füst Milán Berzsenyi, Kölcsey hangját visszhangzó in-
 telmeit A magyarokhoz:

Oh jól vigyázz, mert anyád nyelvét bízták rád a századok
 S azt meg kell védened. Hallgass reám. Egy láthatatlan
 lángolás
 Teremté meg e nagy világot s benned az lobog. Mert néked
 is van lángod:
 Szent e nyelv! S több kincsed nincs neked! Oly csodás
 nyelv a magyar... Révület fog el, ha rá gondolok is.
 Ne hagyj tehát, hogy elmerüljön, visszasüllyedjen a
 ködbe, melyből származott
 E nemes-szép alakzat...

